

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Het lot van de psychoanalyse: blijven spreken (ook al zou ze liever zwijgen)

In het kielzog van Paul Verhaeghe

LILI DE VOOGHT

Paul Verhaeghe beoefent de kunst de psychoanalyse te laten debatteren, niet alleen met de gangbare psychotherapieën, maar ook met de maatschappelijke visie op wat ziekte is of gezondheid. Hij doet dit met een stijl die we van hem kennen: provocerende stellingen waarmee hij bij een toehoorder als ik een zachte glimlach tevoorschijn tovert. Ik zou hem onrecht aandoen indien ik zou zeggen dat hij dit meesterlijk doet: de positie van de meester is namelijk een kernpunt in de hele discussie en moet dat ook kunnen blijven. Veel eerder durft hij de kaarten te schudden, legt ze open, goochelt ermee totdat hij, in zijn zesde en laatste stelling, zoals in een kaartspel, de dame en de Heer/Koning van plaats wisselt en het spel opnieuw gespeeld mag worden.

De strekking van zulk een betoog is zo waardevol dat ik een dwaas zou zijn indien ik zou reageren *op* zijn betoog. Nog minder heb ik zin om hem *tegen* te spreken. Ik verkies me *achter* hem te scharen waarbij ik er soms wel wat *naast* zal zitten en soms een eigen weg en bezieling zal volgen.

Waarachter wil ik me scharen? Achter de noodzaak om te blijven expliciteren waarin het verschil ligt tussen psychoanalyse en psychotherapie. En om twee zwaarwichtige redenen: de eerste is maatschappelijk. Het debat is actueel. Dege-
nen die de psychoanalyse niet kennen, kunnen bijna alleen maar kritiek hebben in deze periode van maatschappelijke efficiëntie: psychoanalyse is duur, niet gefocust, brengt geen ode aan de cultus van de meester. Haar weten en werking leiden niet tot meer zelfcontrole, 'genezen' niet zoals Paul Verhaeghe zegt, ook al zit er een psychotherapeutisch effect mee in haar plooiën gewikkeld. De psychotherapie strictu sensu gaat daarentegen direct op haar doel af.

Het tweede motief ligt binnen de psychoanalyse zelf. Ze vraagt, eist, dwingt om steeds opnieuw geëxpliciteerd te worden: wat is ze nu eigenlijk, hoe en waar duikt ze op, welke sporen laat ze achter? Ik betrap me erop dat ik haar steeds opnieuw moet ontdekken. Ik vergeet hoe ze zich slingert in het menselijke organisme, in het wereldse veld. Haar te herontdekken in het luiste-

ren naar analysanten, in het herherlezen van Freud, Lacan en anderen, het is werken, maar op een analytische manier. Misschien behoort het tot de psychoanalyse zelf dat ze vergeten, verloren, verdrongen, verbannen wordt? Paul Verhaeghe maakt er een punt van. Naast het bekende freudiaanse adagio van het «herinneren, herhalen, doorwerken» verschijnt het «aanleren, vergeten en opnieuw anders leren». Het debat aangaan dwingt ons om met «ongedwongen aandacht» de arbeid te leveren waarbij de psychoanalyse, die ons graag verschalkt met vergetelheid, zich opnieuw inkleurt.

De psychoanalyse «destitueert». Dit gebeurt op verschillende manieren. Naar buiten toe: ze ontslaat zichzelf uit functies waar ze niet thuishoort. De psychoanalyticus vervangt niet de pedagoog, niet de psycholoog, niet de psychiater. Mensen hebben behoefte aan opvoeding, aan psychologische begeleiding, aan medisch psychiatrische en farmacologische interventies. Daar moet de psychoanalyticus zich onthouden, zich terugtrekken. Maar ook binnen haar eigen grenzen «destitueert» de psychoanalyse. Ze destitueert haar eigen meesters. De meester wordt ontmanteld. De verschillende identificaties komen bloot te liggen en kunnen doorgewerkt worden. Paul Verhaeghe insisteert hierop. In klassieke psychotherapieën wordt gewerkt volgens de modus van de patiënt en de meester. De patiënt wordt door de meester geholpen om zijn lijden te verzachten, te boven te komen, anders te percipiëren, door bijvoorbeeld cognities en emoties te herdefiniëren. De meester geeft een model of helpt een model te vinden.

Dus, een psychoanalyse schudt de kaarten. Fantasma's rond meesterfiguren en -posities worden ontmanteld. Maar toch, de brokstukken van de ontmanteling worden onmiddellijk opnieuw versleuteld. Het houdt nooit op. Er is iets met de meester. De meester moet weg, de meester is er, waar is de meester?

Zou het niet kunnen dat de psychoanalyse een paradox mogelijk maakt: de analysant is meester van zijn eigen discours? En dit ten gevolge van de basisregel van de vrije associatie. Hij mag alles zeggen wat in hem opkomt. Waar ter wereld mag men alles zeggen? Alleen meesters is de illusie van die vrijheid beschoren. Maar hier zit natuurlijk de paradox en de schalksheid van de psychoanalyse. In het alles zeggen verschijnen er naast de meester «parasieten», versprekingen, neologismen, onverwachte verlangens, niet te tolereren gedachten, gekke klanken ... en ze komen uit de mond van de analysant. De controle ontmaskert zich en een moeilijk stuurbaar subject komt meespelen. In de verschuiving en dubbelzinnigheid van klanken kan poëzie opborrelen.

Deze vrijheid van spreken mogen (en soms ook moeten) genieten en de sprakeloosheid van de ontmanteling van de eigen zelfzekere structuur (ook al kan dit verschijnen in de vorm van de uitspraak «ik ben onzeker») kunnen het subject in contact brengen met voorzichtigheid, met een aarzelend luisteren naar de wereld, de anderen en zichzelf. Nieuwsgierigheid naar nieuwe ontmantelingen, maar ook durf, durf om te leven — want we kunnen onszelf toch niet helemaal bijknippen. Zoals Paul Verhaeghe zegt met het «leren, vergeten en anders leren»: het kan anders worden, als we durven vergeten en behoed-

zaam worden tegenover ons eigen lijden, onze eigen dwingelandij, als we durven verplaatst te worden, als we durven te blijven staan, en als in de ontmantelingen een vleugje humor kan binnensluipen.

De analyticus die achter de analysant zit, kan door zijn positie zowel een *container* zijn als een obstakel, een spiegel en, als ontmaskerde meester, spelletjes toelaten. Ook al leidt dit niet tot groepsvorming, misschien toch wel tot (opnieuw) spelen, niet in je eentje, maar met anderen die ook graag lachen.

De analysant mag elk discours naar zich toehalen: van de meester, van de hysteric, van de universiteit en zelfs van de psychoanalyticus. Het discours van het onbewuste zal er echter feilloos doorheen blijven prikken. Het onzegbare dat zijn bestaan opeist, zal zijn zegje blijven hebben. De psychoanalyse kan een verspilling genoemd worden: inderdaad de spil van ons spreken krijgt een draai om haar oren.

En, zoals reeds gezegd, Paul Verhaeghe schudt de kaarten, de dame en De Koning veranderen van plaats. Van De Man naar een vrouw ... van het wijf en de vereikelde Man naar een man die durft te verlangen en die durft te spreken tegen een vrouw die kan verlangen en die ook, maar ook alleen maar soms, haar mond kan houden.

Opmerkingen naar aanleiding van stellingen van Verhaeghe

FRANS DE JONGHE

Met belangstelling en waardering heb ik kennis genomen van het artikel van Paul Verhaeghe. Hij stelt fundamentele vragen aan de orde over de psychoanalytische theorie en praktijk en opent daarmee een discussie die ik met genoegen aanga. Ik hoop dat mijn kritische reacties zullen worden opgevat als een blijk van betrokkenheid bij de door hem geschetste horizonten.

Stelling 1. De psychoanalyse is onmogelijk omdat ze de analyticus verplicht een positie in te nemen die onmogelijk vol te houden is: die van de meesterfiguur, immers, de analyticus wordt door de analysant in de plaats van diens Ik-ideaal geplaatst. Verhaeghe meent weliswaar dat het mogelijk is, door middel van overdrachtsanalyse, de analysant voorbij de afhankelijkheid van de analyticus als meester te brengen, maar daardoor zou de analyticus de stoel onder zijn eigen zitvlak vandaan trekken en de analyse als praktijk opheffen. Ik zou denken dat de analyticus er goed aan doet consequent op de stoel te blijven zitten die hem past: die van een gids die voorheen vele landen verkend heeft